

UTWORY LITERACKIE O ALEKSANDRZE NEWSKIM W SKŁADZIE LATOPISÓW RUSKICH

1

Aleksander Jarosławicz, urodzony około 1220, a zmarły w roku 1263 książę nowogrodzki, a potem wielki książę włodzimierski (1252—1263), był w dawnej Rusi postacią popularną. Jeszcze za życia imię jego stało się legendarne: po zwycięstwach nad Szwedami (1240) i Niemcami (1242) lud nadał mu przydomki „Chrobry” i „Newski”. Prawdopodobnie już w latach czterdziestych XIII wieku powstała stworzona przez drużynę legenda o czynach bohaterskich jego wojowników — sześciu śmiałków z bitwy newskiej, zapisana w latach osiemdziesiątych przez autora pierwszej redakcji *Żywota Aleksandra Newskiego*.

W latach sześćdziesiątych XIII wieku, po śmierci księcia Aleksandra, powstała w środowisku mnichów klasztoru Włodzimiersko-Roźdiestwieńskiego, w którym Aleksander był pochowany, legenda o niezwyklej świętości bohatera i o cudzie z piśmie odpuszczającym grzechy, również zapisana w późniejszym okresie przez autora pierwszej redakcji *Żywota Aleksandra Newskiego*. Pierwszy więc utwór literacki o Aleksandrze Newskim powstał w murach klasztoru Włodzimiersko-Roźdiestwieńskiego w latach osiemdziesiątych¹. Mnisi tego klasztoru podtrzymywali nadal wersję o niezwyklej świętości księcia i w ciągu kilku wieków rozpowszechniali coraz to nowe legendy o cudach pośmiertnych przy grobowcu księcia Aleksandra. Wykorzystując imię sławnego na Rusi wodza, mnisi tego klasztoru począwszy od XIII do XVII wieku osiągnęli wiele korzyści w rodzaju darowizn gruntów ziemskich czy cennych darów możnowładców ruskich i wielkich książąt moskiewskich. Ci ostatni, uważając Aleksandra Newskiego za protoplastę swej dynastii — książę Daniel Aleksandrowicz Mąskiewski urodzony około 1261, a zmarły w 1303 roku był bowiem najmłodszym synem Aleksandra Newskiego — gloryfikowali swego przodka i wszelkimi sposobami podtrzymywali jego kult (kanonizacja lokalna w 1381 roku i kanonizacja ogólnoruska w latach 1547—1549). Wszystko to w niemalym stopniu sprzyjało powstaniu wielu utworów literackich o Aleksandrze Newskim. *Żywot Aleksandra Newskiego* szeroko rozpowszechniał się w literaturze rosyjskiej od XIII do XVIII wieku nie tylko jako oddzielny utwór; wszedł również w skład latopisów i kompilacji historyczno-literackich w rodzaju latopisu Nikonowskiego i *Księgi Stopni*. Liczba redakcji *Żywota Aleksandra Newskiego* dochodzi do piętnastu².

W różnych okresach historyczno-literackich sposoby przedstawiania księcia Aleksandra w *Żywocie* nie były jednakowe. Umownie można by wyodrębnić trzy

¹ J. K. Biegunow, *Pamiętnik rosyjskiej literatury XIII wieku* „Słowo o pogibielu ruskiej ziemi”. M.-L. 1965, s. 56—64.

² J. K. Biegunow, *K woprosu ob izuczenii Żytija Aleksandra Newskiego*. TODRŹ, t. XVII, M.-L. 1961, s. 348—357.

etapy lub trzy okresy w przedstawieniu postaci Aleksandra Newskiego. Pierwszy obejmuje wiek XIII do XVI. W trzech pierwszych redakcjach³, powstałych we Włodzimierzu i Nowogrodzie, książę Aleksander jest ukazany w czerwonym płaszczu książęcym k o r z n o, w zbroi, w bojowym szyszaku na głowie i z mieczem w rękę. Jest on tu bardziej podobny do księcia-wojownika niż do świętego. Także żywot jego przypomina raczej opis życia sławnego księcia niż wyidealizowaną biografię świętego. Drugi okres przypada na wiek XVI—XVII. We włodzimierskiej redakcji *Żywota* — np. mnicha Michała (1549), w *Żywocie* Wasila Warlaama, Jonasza Dumina i innych⁴ — książę Aleksander występuje w czarnej szacie zakonnej, z k u k o l e m zakonnym (ros. *kukol*), który wydaje się być droższy od książęcego k o r z n o. Wyjątek stanowią redakcje *Księgi Stopni*⁵ i latopisu Nikonowskiego⁶, świecka przeróbka latopisu Nikonowskiego⁷, odpis⁸ i fragmenty *Żywota* kirillo-biełozierskiego⁹, gdzie przeważa świecka charakterystyka Aleksandra Newskiego.

Okres trzeci obejmuje wiek XVIII. W dwóch redakcjach *Żywota*, powstałych już po przeniesieniu relikwii Aleksandra Newskiego z Włodzimierza do Petersburga (za panowania Katarzyny II i Pawła I), widzimy księcia Aleksandra w carskim płaszczu z gronostajów, z berłem i jabłkiem, jako patrona rządzącej dynastii Romanowów¹⁰. W ostatniej redakcji *Żywota* — w *Życiu Aleksandra Newskiego bez cudów* (1791) — Katarzyna II usiłuje dać historyczne, realistyczne oświetlenie biografii księcia Aleksandra w oparciu o latopisy, dokumenty i *Historię rosyjską* W. N. Tatiszczewa.

Podstawą przytoczonej wyżej klasyfikacji jest zasada estetyczna, czyli wrażenie wizualne, wywołane plastyczną charakterystyką księcia Aleksandra. Zupełnie inaczej wyglądać będzie klasyfikacja, jeżeli za jej podstawę przyjmiemy zasadę wiarygodności w przedstawianiu faktów. W tym wypadku byłoby bardzo ciekawe porównanie pierwszej redakcji *Żywota Aleksandra Newskiego* z wiadomościami zawartymi w pierwszym latopisie Nowogrodzkim starszego zwodu (w części z 1220—1263), współczesnymi księciu Aleksandrowi i niezależnymi od *Żywota Aleksandra Newskiego* w pierwszej redakcji.

Tę pracę wykonaliśmy częściowo na bazie materiału o bitwie lodowej (1242)¹¹. Rezultaty pozwalają przypuszczać, że zarówno pierwsza redakcja *Żywota Aleksandra Newskiego*, jak i inne jego redakcje, jako typowe zabytki literackie swojej epoki, zajmują stosunkowo skromne miejsce w szeregu źródeł historycznych. Jako źródło historyczne mogą być wykorzystane tylko częściowo, i to z wielką ostrożnością. Rosyjskie redakcje *Żywota* pisane były bowiem przede wszystkim w celach panegirycznych i zawierały tradycyjne formuły literackie i szablonowe dla zabytków hagiogra-

³ Wyd. tekstu pierwszej redakcji *Żywota Aleksandra Newskiego* zob.: J. K. Biegunow, *Pamiętnik ruskiej literatury XIII w. „Słowo o pogibieli ruskiej ziemi”*, s. 158—180. Wyd. tekstu drugiej redakcji (w trzech rodzajach) zob.: *Nowgorodskaja pierwaja letopiś starszego i młodszego izwodow*. Pod red. i ze wstępem A. N. Nasonowa. M.-L. 1950, s. 77—84; *Sofijskaja pierwaja letopiś*. PSRL, t. V, wyd. 2, z. I, L. 1925, s. 220—239; W. M a n s i k k a, *Żytije Aleksandra Niewskiego (razbor riedakcyj i tieksty)*. PDP., t. CLXXX. SPb. 1913, teksty s. 125—137. Wyd. tekstu trzeciej redakcji zob.: J. K. Biegunow, *Żytije Aleksandra Niewskiego w Nowgorodskoj literaturie XV w.* (w druku).

⁴ Wyd. tekstów, zob.: W. M a n s i k k a, *Żytije Aleksandra Niewskiego*, teksty s. 11—124.

⁵ *Kniga Stiepiennaja carskogo rodostowija*. PSRL, t. XXI, cz. I i II, SPb. 1908.

⁶ *Nikonowskaja ili Patriarszja letopiś*. PSRL, t. X, SPb. 1885, s. 118—143.

⁷ Wyd. tekstu: S. N. A z b i e l e w, *Swietskaja obrabotka „Żytija Aleksandra Niewskiego”*. TODRL, t. XIV, M.-L. 1958, s. 152—153.

⁸ Wyd. tekstu: J. K. Biegunow, *K woprosu ob izuczenii „Żytija Aleksandra Niewskiego”*, s. 353—357.

⁹ Wyd. tekstu według rękopisu GPB, zbiór w klasztorze Kirillo-Biełozierskim: J. K. Biegunow, *Kirillo-Biełozierskije otrywki „Żytija Aleksandra Niewskiego”* (w druku).

¹⁰ Rękopis BAN, 13. 5 II, z końca XIII w. Rękopis GPB, Ermitażnoje sobranije, nr 379, z końca XVIII — początku XIX w.

¹¹ J. K. Biegunow, *Piśmiennyje istoczniki o ledowom poboiszczu. Russkije istoczniki, w: Ledowoje poboiszczu 1242 zoda. Trudy kompleksnoj ekspedicii po utoczneniju mesta Ledowoje poboiszczu*. M.-L.

ficznych sytuacje. Postać księcia — droga i bliska współczesnym — jak gdyby zasłaniała sobą wszystko; opisywane w *Żywotach* wydarzenia historyczne spełniały rolę tła i potrzebne były tylko o tyle, o ile pozwalały na wydobycie podstawowej intencji hagiografów: ukazanie cnót i zalet chrześcijańskich wojowników, właściwych obrońcy ziemi ruskiej i świętemu.

W niniejszej pracy uwaga autora skierowana będzie na utwory o Aleksandrze Newskim wchodzące w skład latopisów ruskich. Historia tekstu *Żywota Aleksandra Newskiego* w składzie latopisów ruskich i jego stosunek do tekstu *Żywota Aleksandra Newskiego* w pierwszej redakcji były dotychczas mało zbadane, mimo istnienia poważnych monografii poświęconych *Żywotowi Aleksandra Newskiego*, pióra W. Mansikka¹² i N. J. Sieriebrianskiego¹³. Tym dwóm badaczom wydawało się, że pierwotnie wciągnięto *Żywoć Aleksandra Newskiego* do ogólnoruskiego zводу latopisów jako część wstępną (jak np. w latopisie Ławrientiewskim i drugim Pskowskim), być może, nawet specjalnie napisaną dla latopisu. Stąd wynika brak precyzji w używaniu terminów takich, jak: „żywoć latopisarSKI”, „żywoć cerkiewno-latopisarSKI”, „latopisarSKa wersja żywota”, „opracowanie latopisarSKie żywota”, które stosowane były w odniesieniu do pierwszej, drugiej i trzeciej redakcji *Żywota Aleksandra Newskiego* (umowne oznaczenie redakcji dokonane przez J. Biegunową).

Celem niniejszej pracy jest prześledzenie losów tekstu *Życia Aleksandra Newskiego* w składzie latopisów z XIV—XVII wieku w związku z historią ich tekstu¹⁴.

2

W drugim latopisie Pskowskim (rękopisy Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie, zbiór Synodalny, nr 154 z 1480)¹⁵ *Żywoć Aleksandra Newskiego* jest umieszczony na samym początku (art. 154—162) w charakterze wstępu. Autor latopisu Pskowskiego świadomie włączył do swego zводу latopisarSKiego dużą część literacką: 1) wstęp od kronikarza: *Początek latopisarstwa pskowskiego*; 2) legendy pod 6362 rokiem: *O Kiju, Szczeku i Choriwie* i *O początku ziemi ruskiej*; 3) *Początek panowania Włodzimierza. Roku 6488*. Potem następują „opowieści o żywocie” trzech głównych patronów Pskowa: księcia Aleksandra Jarosławicza, księcia Dowmonta-Tymoteusza, księcia Wsiewołoda-Gabriela (ostatnie, pod 6446 rokiem, jest oddzielone od *Żywota Dowmonta* kilkoma krótkimi uwagami o księciu Wszesławie Połockim), i *Powieść o znamieniu, iż na Ostrogu, ikony swiatyja bogorodica, i o Suzdalcach*.

W odpisie Synodalnym drugiego latopisu Pskowskiego zapisy latopisarSKie z XII—XIII wieku są bardzo krótkie. Latopisarstwo obejmuje okres od początku XIV wieku do 1486 roku. Jak wskazuje N. A. Nasonow, szczególnie bogaty materiał latopisarSKI jest zamieszczony po roku 1417. Zbiór Synodalny urywa się na zapisie z 1486 roku, na słowach: „toja że zimy, w wielikoje gowienie, w poniedielnik 5 niedieli, miesiaca marta

¹² W. Mansikka, *Żytije Aleksandra Newskiego. (Razbor riedakcyj i tieksty)* PDP, t. CI.XXX SPb. 1913.

¹³ N. I. Sieriebrianskij, *Driewierusskije kniażeskie „Żytija”*. M. 1915.

¹⁴ Rozpatrujemy tutaj *Żywoć Aleksandra Newskiego* w składzie tekstów latopisarSKich wydanych w *Pełnym Zbiorze Ruskich Latopisów (I—XXX)* z wyjątkiem latopisu Nikonorowskiego, *Księgi Stopni* i latopisu Ławrientiewskiego. W dwóch pierwszych *Żywot Aleksandra Newskiego* znajduje się w osobnych opracowaniach i ich badaniu poświęcimy osobne prace.

¹⁵ A. N. Nasonow udowodnił, że odpis synodalny stanowi oddzielny latopis (zob.: A. N. Nasonow, *Pskowskije letopisi*, z. 2. M.-L. 1950, s. XLVI). Rękopis był krótko opisany przez M. A. Obolenskiego (*Supraslskaja rukopis, sodierżaszczaja nowogorodskuju i kijewskuju sokraszczonnyje letopisi*. M. 1836, s. 159—161) i dokładnie przez A. N. Nasonową (*Pskowskije letopisi*, z. 1. M.-L. 1941, s. 12—14), dlatego też nie podajemy tutaj jego powtórnego opisu. Należy zaznaczyć, że ten zbiór w XIII w. znajdował się w klasztorze Kirillo-Biełozierskim, następnie dotarł do Biblioteki Typografskiej (pod

w 6 dzień byst"¹⁶. Ciąg dalszy tego zapisu znajdujemy w pierwszym latopisie Pskowskim w odpisie Pogodinskim: „togo że leta byst znamienie w słońce pógibło wsie nie na mnog czas, miesiąca maria w 6"¹⁷.

Wcześniej kronikarz opowiedział bardzo dokładnie o sfalszowaniu „listu smerda”, o ucieczce osadników księżących do Moskwy, o powrocie z Moskwy na tron pskowski księcia Jarosława Wasiliewicza Oboleńskiego z żoną i trzema wygnanymi osadnikami¹⁸. Tendencję tego opowiadania analizuje N. N. Maslennikowa¹⁹. Twierdzi ona, że kronikarz nie współczuje „czarnym ludziom”: Sprawa o sfalszowanie „listu smerda” świadczy o tym, że wielki książę uporczywie mieszał się do wewnętrznych spraw Pskowa w celu rozszerzenia władzy i przeciągnięcia na swą stronę górnej warstwy pskowskich posiadaczy ziemskich²⁰. Tendencja tego opowiadania w drugim latopisie Pskowskim jest jasna: usprawiedliwienie biorących udział w sfalszowaniu „listu smerda”, a mianowicie księcia Jarosława i trzech osadników, i w ostatecznym wyniku sprowadza się do usprawiedliwienia polityki Iwana III i jego stosunku wobec Pskowa.

Uważam, że fakty w postaci dowodów ustnych, zanotowane przez A. N. Nasonowa, przemawiają za tym, że kronikarz był świadkiem wydarzeń lat osiemdziesiątych i sam słyszał opowiadanie o cudzie dokonanym przy trumnie Dowmonta przez osadnika Stefana Dojnikowicza. Żywość narracji świadczy o tym, że odpis Synodalny latopisu odzwierciedla realne latopisarstwo lat osiemdziesiątych XV wieku. Zwód, kończący się rehabilitacją tych, którzy brali udział w wielkim fałszerstwie „listu smerda”, mógł być ułożony w 1486 roku za wiedzą księcia Jarosława i byłych osadników, Stiepana Maksymowicza-Dojnikowicza, Leontija Tomofiejewicza i Wasyla Korostorego. N. A. Nasonow przypuszcza, że w skład drugiego latopisu Pskowskiego wszedł pskowski zwód latopisów z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XV wieku, który zawierał oprócz wiadomości pskowskich również materiał nie związany z Pskowem.

Kronikarz pskowski korzystał z: 1) zwodu nowogrodzko-sofijskiego, 2) chronografu, 3) piątego latopisu Nowogrodzkiego, 4) latopisu Połocko-Smołeńsko-Litewskiego²¹. W źródłach niepskowskich *Żywot Aleksandra Newskiego* pskowskiego kronikarza nie zachował się, ponieważ jego tekstu nie było w pierwszym latopisie Nowogrodzkim młodszego zwodu, w pierwszym latopisie Sofijskim ani w piątym latopisie Nowogrodzkim. W tym ostatnim zachowała się tylko „druga redakcja” *Żywota Aleksandra Newskiego*.

Żywot Aleksandra Newskiego nie zachował się również w pskowskich źródłach latopisarskich drugiego latopisu Pskowskiego, tj. w ogólnym protografie pskowskich zwodów latopisarskich połowy XV wieku (według A. N. Nasonowa)²², ponieważ nie było go w zwodach z 1469 i 1481 roku, które legły u podstaw pierwszego i trzeciego latopisu Pskowskiego, w rezultacie wywodzących się ze wspólnego ze zwodem 1486 roku źródła — zbioru z 1464 roku. To znaczy, że: 1) albo *Żywot Aleksandra Newskiego* był specjalnie napisany dla drugiego latopisu Pskowskiego, 2) albo był on przepisany do latopisu ze zwodu. Pierwsza ewentualność odpada, ponieważ *Żywot Aleksandra*

¹⁶ A. N. Nasonow, *Pskowskije letopisi*, z. 2, s. 69.

¹⁷ A. N. Nasonow, *Pskowskije letopisi*, z. 1, s. 80.

¹⁸ A. N. Nasonow, *Iz istorii pskowskogo letopisanija*, t. 18. M. 1946, s. 284—285.

¹⁹ A. N. Maslennikowa, *Prisojedinenije Pskowa k russkomu centralizowanomu gosudarstwu*. L. 1955, s. 168.

²⁰ *Ibid.*, s. 73—77.

²¹ A. N. Nasonow, *Iz istorii pskowskogo letopisanija*, s. 280—281.

²² Przypuszczenie A. N. Nasonowa o wspólnym protografie pskowskich zwodów latopisarskich połowy XV w. wymaga pewnego sprecyzowania. A. N. Nasonow sądzi, że działalność latopisarska w Pskowie była prowadzona od XIII do XVI w. w jednym ośrodku — przy cerkwi Św. Trójcy, a w połowie XVI w. przeniosła się do klasztoru Pskowsko-Pieczerskiego (por. A. N. Nasonow, *Iz istorii pskowskogo letopisanija*, s. 292—294). Obfitość różnorodnych wiadomości o miejscowych cerkwiach i klasztorach w drugim i trzecim latopisie Pskowskim może przemawiać na korzyść przypuszczenia, że działalność latopisarska była prowadzona nie tylko przy głównej cerkwi, ale i w klasztorach pskowskich: Snašo-Mi-

Newskiego jest zawarty w pierwszej redakcji drugiego latopisu Pskowskiego, która powstała w latach osiemdziesiątych XIII wieku. *Żywot Aleksandra Newskiego* był adaptowany do latopisu przez Pskowiczana. Całkowicie opuszczono opowiadanie *O 6 mężach chrobrych w bitwie newskiej* i *O cudzie za rzeką Iżorą* (Pskowiczanie nie brali udziału w bitwie newskiej), a dodano niektóre szczegóły o wyzwoleniu Pskowa od Niemców w 1241—1242 roku (z pierwszego latopisu Pskowskiego)²³. Można przypuszczać, że włączenie *Żywota Aleksandra Newskiego* do drugiego latopisu Pskowskiego przed *Żywotem Dowmonta* w jednej ze starszych wersji związane jest z chęcią przyrównania Aleksandra Newskiego do protektorów wojennych Pskowa, księcia Dowmonta-Tymoteusza i Wsiewołoda-Gabriela. Nie ulega wątpliwości, że *Żywot Aleksandra Newskiego* włączony został do latopisu (do zwodu z 1486 roku) na skutek namowy Stiepana Maksimowicza Dojnikowicza, który szczególnie czcił Aleksandra Newskiego i jego zasługi wojenne dla Pskowa. O tym, że Stiepan Dojnikowicz był zainteresowany przepisywaniem utworu literackiego o Aleksandrze Newskim, świadczy zbiór pskowski lat osiemdziesiątych XV wieku, zawierający *Żywot Aleksandra Newskiego* razem ze *Słowem o ruinie ziemi ruskiej*²⁴.

3

Żywot Aleksandra Newskiego w składzie zwodów latopisarskich, skontaminowany z wiadomościami latopisarskimi z lat 1240—1263, umownie nazywany jest „drugą redakcją”, mimo iż nie stanowi jednolitego utworu. Po raz pierwszy redakcja ta ukazała się w zwodzie nowogrodzko-sofijskim początku lat trzydziestych XV wieku, który znalazł odbicie w pierwszym latopisie Nowogrodzkim młodszego zwodu, a za pośrednictwem tzw. zwodu nowogrodzko-sofijskiego lat trzydziestych-czterdziestych XV wieku — także w pierwszym latopisie Sofijskim²⁵. Jego redakcja była związana z rozkwitem piśmiennictwa nowogrodzkiego za arcybiskupów Eutymiusza i Jonasza. W nowogrodzkich zwodach latopisarskich tego okresu, z dobitnie wyrażonym w nich charakterem ogólnoruskim, odzwierciedliły się dążenia Nowogrodu do stworzenia własnej historycznej i politycznej koncepcji w oparciu o lokalną i ogólnoruską tradycję literacką²⁶. Opowieści o Aleksandrze Newskim doskonale odpowiadały tym dążeniom: „nowogrodzkie” okresy w życiu księcia Aleksandra, opisane w pierwszym latopisie Nowogrodzkim starszego zwodu, były uzupełnione przez „włodzimierskie” okresy jego życia, opowiedziane słowami pierwszej redakcji *Żywota*. W rezultacie takiego połączenia utworu latopisarskiego z hagiograficznym powstał utwór nowego gatunku, a mianowicie opowieść czy opowieść latopisarska. *Opowieść o księciu Aleksandrze* znajdujemy na marginesie odpisu komisyjnego pierwszego latopisu Nowogrodzkiego młodszego zwodu, natomiast ten sam utwór zatytułowany *Opowieść o błogosławionym księciu Aleksandrze Jarosławiczu* w zbiorze twerskim *O wielkim księciu Aleksandrze* znajdujemy w pierwszym latopisie Sofijskim, a następnie w latopisach Woskriesieńskim i Wołogodzko-Permskim. W tekście nowego utworu połączyły się takie cechy, jak precyzyjność i dokładność, charakterystyczna dla dokumentarnego stylu latopisów, z wyrazistością i obszernością opisów i charakterystyk, właściwymi stylowi hagiogra-

²³ Bardziej szczegółową charakterystykę tekstu *Żywota Aleksandra Newskiego* w drugim latopisie Pskowskim zob.: J. K. Biegunow, *Pamiętnik ruskiej literatury XIII w.*, „Słowo o pogibli ruskiej ziemi”, s. 46—49, 55—56, 57.

²⁴ Zob.: J. K. Biegunow, *Pamiętnik ruskiej literatury XIII w.*, „Słowo o pogibli ruskiej ziemi”, s. 195—201.

²⁵ Dokładniej zob.: J. K. Biegunow, *Życie Aleksandra Newskiego w sownawie Nowogrodzkiej I-ój i Sofijskiej I-ój letopisiej*, w: *Nowogrodskij istoričeskij sbornik*, z. 9. Nowgorod 1959, s. 229—238; oraz w: *Życie Aleksandra Newskiego w nowogrodzkiej literaturze XV w.* (w druku). Ostatnio J. S. Łurje proponuje wrócić do pierwotnego szachmatowowskiego określenia nowogrodzko-sofijskiego zwodu trzydziestych-czterdziestych lat XV w. jako „zwodu 1448 r.”

ficznemu. Surowość, a zarazem powściągliwa ocena życia i działalności Aleksandra jako nowogrodzkiego księcia, zwycięzcy nad Niemcami i Szwedami, pochodząca z latopisu połączyła się z panegiryczną gloryfikacją Aleksandra jako księcia włodzi-miersko-suzdańskiego, uważanego za lokalnego świętego, zawartą w *Żywocie*. W równym lub mniejszym stopniu cechy te były właściwe wszystkim tekstom drugiej redakcji *Żywota*, które zachowały się w większości latopisów ruskich.

Od drugiej połowy XV wieku, gdy lokalna sztuka latopisarska zaczyna zanikać i nie może przeciwstawić się ogólnoruskiemu latopisarstwu moskiewskiemu, *Żywot Aleksandra Newskiego* w drugiej redakcji, dzięki zwodowi nowogrodzko-sofijskiemu z lat trzydziestych i czterdziestych i pierwszemu latopisowi Sofijskiemu, głęboko przenika do coraz bardziej rozwijającego i komplikującego się latopisarstwa.

Historia tekstu drugiej redakcji *Żywota Aleksandra Newskiego* jest ściśle związana z losem zwodów latopisarskich. W. Mansikka²⁷ badał wersję latopisarską *Żywota* w zestawieniu z szeregiem latopisów, opierając się na wynikach badań A. A. Szachmatowa nad genealogią zwodów latopisarskich. Korzystał z pierwszego latopisu Nowogrodzkiego, czwartego latopisu Nowogrodzkiego, piątego latopisu Nowogrodzkiego, pierwszego latopisu Sofijskiego oraz z latopisów: Woskriesińskiego, Rostowskiego, Symeonowskiego, Jermolińskiego, Lwowskiego, Twerskiego, Nikonorowskiego, a także *Rosyjskiego wriemiennika*, i doszedł do następujących wniosków:

1. Pierwotna redakcja *Żywota* dostała się do ogólnoruskiego zwodu latopisów. W. Mansikka przypisuje temu zwodowi duże znaczenie, ponieważ zawierał on takie wiadomości, które nie zachowały się w żadnym latopisie.

2. Ze zwodu ogólnoruskiego *Żywot* lub tylko jego wyjątki przechodzą do zwodu nowogrodzkiego z 1448 roku, do pierwszego latopisu Sofijskiego i kompilacji Rostowskiej.

3. W zwodzie nowogrodzkim wzbogacił się on o realne szczegóły wzięte z lokalnego latopisu. Szczegóły te charakteryzują tekst *Żywota* w pierwszym latopisie Sofijskim, a częściowo również kompilację Rostowską.

4. Podczas gdy redakcja *Żywota* w pierwszym latopisie Nowogrodzkim przestała być żywotna, redakcja z pierwszego latopisu Sofijskiego, jak i ściśle z nią związany zbiór Moskiewski z 1480 roku, miała więcej szczęścia. Korzystali z niej redaktorzy kolejnych zwodów latopisarskich. W każdym późniejszym opracowaniu obserwuje się szereg zmian i odchyłeń od bezpośredniego źródła, zależnych od stosunku autora do źródła²⁸.

W ciągu pięćdziesięciu lat, które upłynęły od powstania pracy W. Mansikki, nasze poglądy na historię tekstu *Żywota Aleksandra Newskiego* uległy zmianom. Wiele szczegółów nowych, uściślających i uzupełniających wnioski A. A. Szachmatowa, wnieśli do historii latopisarstwa i genealogii zwodów tacy badacze, jak M. D. Prisiełkow, D. S. Lichaczow, M. N. Tichomirow, A. N. Nasonow, J. C. Łurje, A. A. Zimin i wielu innych. W tym okresie zostały opublikowane teksty szeregu nie znanych W. Mansikke latopisów: Typografski, Wołogodzko-permski, Nikonorowski, Uwarowski (ze zwodu z 1518 roku), Priłucki (ze zwodu z 1497 roku), oraz tekst zwodu moskiewskiego z końca XV wieku²⁹.

Pierwszy i drugi wniosek M. Mansikki, że pierwotna redakcja *Żywota* dostała się najpierw do „zwodu ogólnoruskiego”, a z niego do zwodu z 1448 roku, nie znajdują potwierdzenia w konkretnym materiale. *Żywota Aleksandra Newskiego* nie ma w zwodach ogólnoruskich XIII—XIV wieku, nie ma go również w zwodach lokalnych

²⁷ W. Mansikka, *Żytije Aleksandra Newskiego*, s. 58—99.

²⁸ Ibid., s. 58—99.

²⁹ Dokładniejsza nazwa zbioru z 1497 r. — latopis Priłucki — zaproponowana przez J. S. Łurje (*Novyje pamiatniki russkogo letopisanija konca XV w. w: Istoria SSSR M 1964* ... 6 ... 119—121).

Nowogrodu i Pskowa (do XV wieku), Rostowa i Tweru (do XVI wieku). Po raz pierwszy redaktor zводу nowogrodzko-sofijskiego lub jego protografu korzystał nie z tekstu ogólnoruskiego *Żywota* (tekst ten jest nam znany), lecz z odpisu pierwszej redakcji *Żywota Aleksandra Newskiego*, zводу bliskiego archetypowi odpisu pskowskiego i leningradzkiego (pod względem tekstu trochę starszego)³⁰.

Uwagi W. Mansikki dotyczące zarówno latopisu Rostowskiego, zawierającego rzekomo starszy tekst drugiej redakcji *Żywota Aleksandra Newskiego* niż latopis Woskriesiński, jak i kompilacji Rostowskiej z XV wieku, będącej głównym źródłem latopisów: Jermolińskiego, Lwowskiego i Twerskiego, wymagają uściślenia. Chodzi o to, że tzw. „latopis Rostowski”, znaleziony przez A. A. Szachmatowa³¹, jest połączeniem zводу moskiewskiego z 1479 roku z latopisem Nowogrodzkim Dubrowskiego (zwód z 1539 roku)³². A że tekst w ostatniej części, do roku 1447, zależny jest od tekstu czwartego latopisu Nowogrodzkiego, jego wiadomości z lat 1240—1263 należy rozpatrywać jako połączenie wiadomości czwartego latopisu Nowogrodzkiego i zводу moskiewskiego z 1479 roku. *Żywot Aleksandra Newskiego* w latopisie Rostowskim nie może zatem być tekstem pierwotnym w stosunku do *Żywota Aleksandra Newskiego* zawartego w latopisie Woskriesińskim, ponieważ ten ostatni dokładniej niż „latopis Rostowski” przekazuje tekst swojego źródła — zводу moskiewskiego z 1479 roku, i uzupełnia go.

Wniosek Szachmatowa, że biskupi zwód rostowski był wspólnym źródłem latopisu Jermolińskiego i kilku innych³³, jest obecnie kwestionowany. A. N. Nadson udowodnił, że w latopisie Jermolińskim (w części tekstu do lat dwudziestych XV wieku) znajdujemy krótkie streszczenie tego tekstu, który wszedł do zводу moskiewskiego z 1479 roku, i że tekst ten był zводом o bardzo skomplikowanym składzie³⁴. Natomiast J. S. Lurje zauważył, że w tekście latopisu Jermolińskiego nie ma nic typowo rostowskiego i że podstawą latopisu Priłuckiego i Uwarowskiego jest zwód latopisarski z lat 1418—1477, będący kompilacją (do 1417 roku pokrywa się z latopisem Jermolińskim, a po 1477 — ze zводом bliskim moskiewskiemu z roku 1479)³⁵.

W przeglądzie opracowań latopisarskich *Żywota* W. Mansikka ogranicza się tylko do zasygnalizowania różnic między tekstami, nie podając przyczyn licznych wstawek, zmian, uzupełnień, skrótów czy też przestawień tekstu. Dlatego też jego czwarta konkluzja, mówiąca o żywotności tekstu pierwszego latopisu Sofijskiego w porównaniu z tekstem pierwszego latopisu Nowogrodzkiego oraz o sposobach pracy nad *Żywotem* autorów zwodów latopisarskich XV—XVI wieku, jest nie rozwinięta i podana tylko w bardziej ogólnej formie.

W wyniku badań nad historią tekstu drugiej redakcji *Żywota Aleksandra Newskiego*, opartych na materiale wszystkich znanych nam latopisów, dochodzimy do wniosku, że można mówić o dwóch liniach tego zabytku:

³⁰ J. K. Biegunow, *Żyтіе Aleksandra Newskogo w sostawie nowgorodskoj I-oj i sofijskoj letopisach*, s. 237; oraz *Pamiętnik ruszkiej literatury XIII w.* „Słowo o pogiblieli Ruszkiej ziem”, s. 29, 69—70.

³¹ A. A. Szachmatow, *O tak nazywajemoj „Rostowskoj letopisi”*. CZOIDR, M. 1904, ks. I, s. I—177 (por. ręk. GADA zbiór MGAMID, nr 20/25, fol. 235—271).

³² A. N. Nasonow, *Materiały i issledowanija po istorii russkogo letopisanija*, w: *Problemy istocznikowiedienija*, t. VI, M. 1958, s. 270—274; S. N. Azbielew, *Dwie riedakcyi Nowgorodskoj letopisi Dubrowskogo*, w: *Nowgorodskij istoričeskij sbornik*, z. 9. Nowgorod 1959, s. 221.

³³ A. A. Szachmatow, *Jermolinskaja letopis i rostowskij wladyczynj swod*. IORJAS, t. VIII, SPb. 1903, ks. 4, s. 72—96; t. IX, 1904, ks. I, s. 366—423; oraz *Obozrienije russkich letopisnych swodow XIV—XVI w. M.-L. 1938*, s. 146—150.

³⁴ A. N. Nasonow, *Materiały i issledowanija po istorii russkogo letopisanija*, w: *Problemy istocznikowiedienija*, t. VI, M. 1958, s. 264—270; oraz: *Moskowskij swod 1479 g. i Jermolinskaja letopis*, w: *Woprosy socyjalno-ekonomičeskoj istorii i istocznikowiedienija pierioda feodalizma w Rossii*. Sbornik statiej k 70-letiju A. A. Nowosielskogo. M. 1961, s. 218—222; oraz *Moskowskij swod 1479 g. i jego južno-ruszkij istocznik*, w: *Problemy istocznikowiedienija*, t. IX, M. 1961, s. 350—385.

³⁵ Zob.: J. S. Lurje, *Ix istorii russkogo letopisanija konca XV w.* TODRL, t. XI, M.-L. 1955, s. 126—127.

1) Linia wywodząca się z pierwszego latopisu Sofijskiego:

- a) z pierwszej redakcji pierwszego latopisu Sofijskiego (odpisy Karamzinowski i Oboleński) — *Żywot* w latopisach Nikonorowskim, Wołogodzko-Permskim;
- b) z drugiej redakcji pierwszego latopisu Sofijskiego (przeważnie z odpisu Carskiego) — *Żywot* w zwodzie moskiewskim końca XV wieku w latopisach Woskriesieńskim, Symeonowskim, Typografskim, Jermolińskim, Lwowskim, Uwarowskim i Priluckim oraz w zbiorze twerskim.

2) Linia wywodząca się bezpośrednio ze zwodu nowogrodzko-sofijskiego trzydziestych-czterdziestych lat XV wieku — *Żywot* w czwartym latopisie Nowogrodzkim, piątym latopisie Nowogrodzkim, w latopisach Awraamki i Dubrowskiego, w trzecim latopisie supraślskim, Pskowskim i in.

Latopis Nikonorowski, według A. A. Szachmatowa, zawiera zwód moskiewski z 1471 roku³⁶. Podstawę pierwszej części latopisu Nikonorowskiego (do roku 1418) stanowi nieco skrócony tekst pierwszej redakcji pierwszego latopisu Sofijskiego³⁷, zbliżony do odpisu K(Karamzinowski), np. *O Pielgusie Itierianinie* (K) zamiast *O Pielgusie Iżerianinie* (wszystkie pozostałe odpisy; por. w latopisie Nikonorowskim *O Pielgusie Itriaklinie*, w latopisie Wołogodzko-Permskim *O Pielgusie Itieriatinie*). Protograf latopisu Nikonorowskiego stanowi podstawę latopisu Wołogodzko-Permskiego powstałego w latach 1492—1494 na dworze arcybiskupa wielkopermkiego Tylateusza³⁸.

W części zapisów z lat 1240—1263 latopis Wołogodzko-Permski dokładniej niż Nikonorowski oddaje tekst zwodu z 1471 roku, stanowiącego wspólne źródło: pod rokiem 1263 czytamy w nim tę samą szczegółową opowieść pt. *Priestawlenije wielikogo kniazia Aleksandra Jarosławicza Nięwskiego*, co i w pierwszym latopisie Sofijskim (w latopisie Nikonorowskim opowieści tej brak, zastępuje ją krótka notatka *Priestawlenije bystę wielikogo kniazia Aleksandra*)³⁹. W tym zwodzie, zarówno jak i w pierwszym latopisie Sofijskim w pierwszej i drugiej redakcji, nie było pod 1246 rokiem *Powieści o zabiciu Batu-chana*⁴⁰, ale za to pod 1247 rokiem był *Żywot Michała Czernihowskiego* (w latopisie Nikonorowskim nie ma tekstu *Żywota*, ale zachował się nagłówek świadczący o tym, że w jego pierwowzorze *Żywot* był). Zwód z 1471 roku oddaje bez skrótów tekst *Żywota Aleksandra Newskiego* z pierwszego latopisu Sofijskiego pisemnej redakcji (nie ma tylko szeregu wiadomości nowogrodzkich, towarzyszących opowieści o Aleksandrze Newskim, pierwszego latopisu Sofijskiego: pod 1243 rokiem o zgonie Warłama Chutyńskiego, o cudownym znaku ikony Zbawiciela w klasztorze Jana Chrzyciela; pod 1244 rokiem o zgonie księżnej Teodozji, matki Aleksandra Newskiego; pod 1249 rokiem o zgonie arcybiskupa nowogrodzkiego Spiridona).

W sposób zbliżony do tekstu pierwszego latopisu Sofijskiego w drugiej redakcji oddaje *Żywot Aleksandra Newskiego* latopis Woskriesieński: są w nim zachowane wszystkie wiadomości nowogrodzkie, towarzyszące opowiadaniu o Aleksandrze Newskim, z wyjątkiem wiadomości figurującej pod rokiem 1249 — o zgonie arcybiskupa nowogrodzkiego Spiridona. Tylko opowieść pod 1263 rokiem *O zgonie*

³⁶ A. A. Szachmatow, *Obozrienię russkich letopisnych swodow XIV—XVI w.* M.-L. 1938, s. 346 i in.

³⁷ A. A. Szachmatow, *O Woroncowskom istoriczeskom sbornikie XVI w.*, w: *Sbornik statiej w czest' D. A. Korskowa*. Kazań 1913, s. 404; *Nikanorowskaja letopiš*. PSRL, t. XXVII, M. 1962, s. 3.

³⁸ *Wologodzko-Piermskaja letopiš*. PSRL, t. XXVI, M.-L. 1961, s. 89—90; *Sofijskaja I-aja letopiš*. PSRL, t. V, wyd. 2, L. 1925, zesz. 1, s. 238; *Nikanorowskaja letopiš*, s. 49.

³⁹ A. A. Szachmatow, *Obozrienię russkich letopisnych swodow XIV—XVI w.* s. 347; M. N. Tichomirow, *O Wologodzko-Piermskoj letopisi*, w: *Problemy istocznikowiedienija*, t. III, M.-L. 1940, s. 225—244; I. M. Kudriawcew, *Sbornik posledniej czetwierti XV-naczala XVI w. iz Muzejnogo sobranija. Materialy k issledowaniju*. „Zapiski otdiela rukopisnej GBŁ”, z. 25, M. 1963, s. 220—288.

⁴⁰ S. P. Rozanow, opierając się na wnioskach A. A. Szachmatowa, uważa, że *Powieść o zabiciu Batu-chana* była włączona do źródła zwodu moskiewskiego 1479 r. — zwodu 1472 r. (S. O. Rozanow, *Powiest' ob ubijeniū Batyja*. IORJAS, t. XXI, Pietiarskaja 1916, s. 241).

księcia Aleksandra i pod latami 1251—1252 są podane w skrócie — w pierwszym wypadku lament zaczynający się od słów: „O gorie tobie biednyj czelowiecze”, a w drugim opis działalności księcia Aleksandra po napaści Newriuja, zaczynający się: „Po plenieniu ze Niewriujewie...”, a kończący się słowami: „...mitropolity i jepiskopy cztiasze bo, jako samogo Christa i wsia kriestiany lubiasze”⁴¹. W latopisie Woskriesińskim pod latami 1240—1263 umieszczono szereg wiadomości nie spotykanych w pierwszym latopisie Sofijskim: pod rokiem 1244 o pochodzie książąt Włodzimierza Konstantynowicza, Borysa Wasilkowicza i Wasilija Wsiewołodowicza na Batu-chana; pod 1245 rokiem o powrocie z ordy książąt Konstantyna Jarosławicza, Światosława i Iwana; pod rokiem 1247 wiadomość o wstąpieniu na stolec książęcy we Włodzimierzu Światosława Wsiewołodowicza oraz *Powieść o zabiciu Batu-chana*, pod 1248—1251 o książętach Glebie i Borysie Wasylkowiczach, o zgonie książąt Wasilija Wsiewołodowicza i Włodzimierza Konstantynowicza⁴².

Te same osobliwości co *Żywot Aleksandra Newskiego* w latopisie Woskriesińskim zawiera *Żywot Aleksandra Newskiego* w zwodzie moskiewskim z 1479 roku. W tym ostatnim, w porównaniu z latopisem Woskriesińskim, brak nagłówków *O wielkim księciu Aleksandrze* oraz dwóch wstępów *Żywota* (zaczynających się od słów „O wielkim księciu naszym...” i „O Panu Bogu naszym...”), a także początku *Żywota*, jak i wiadomości (pod rokiem 1243) o zgonie Warłaamy Chutyńskiego; w zwodzie tym nieznacznie skrócona została również opowieść *Żywota* o bitwie newskiej⁴³. Ze zwodu 1479 roku wywodzi się cała rodzina latopisów końca XV i początku XVI wieku, w tej liczbie i latopis Woskriesiński, powstały w Moskwie latach trzydziestych-czterdziestych XV wieku⁴⁴. Przy badaniu wiadomości do roku 1479 — jak pisze M. N. Tichomirow — bardziej wskazane jest korzystanie ze zwodu moskiewskiego końca XV wieku, jako zbliżonego do tekstu pierwotnego i zapisanych w nim wiadomości⁴⁵.

Jednakże w części zapisów pod latami 1240—1263 latopis Woskriesiński kompletniej niż zwód moskiewski z końca XV wieku oddaje tekst wspólnego źródła, a mianowicie pierwszego latopisu Sofijskiego w drugiej redakcji. Należy przypuszczać, że albo latopis Woskriesiński dokładniej niż zwód moskiewski z 1479 roku oddaje tekst wspólnego źródła, albo tekst latopisu Woskriesińskiego był dodatkowo kolacjonowany z pierwszym latopisem Sofijskim i przy kolacjonowaniu wprowadzono uzupełnienia, a mianowicie nagłówkę, dwa wstępy oraz początek *Żywota Aleksandra Newskiego*⁴⁶.

W. Mansikka zwraca uwagę na pewne cechy pracy redaktora latopisu Woskriesińskiego nad tekstem *Żywota Aleksandra Newskiego* z pierwszego latopisu Sofijskiego. „Na szczególną uwagę — pisze W. Mansikka — zasługują te wypadki skrótów, kiedy autor zwodu wyrzuca typowe wyrażenia i całe epizody *Żywota* zachowane w pierwszym latopisie Sofijskim, a to: zwrot o potężnym carze wschodnim, wiadomości o śmierci Jarosława, o nędzy spowodowanej najazdem Tatarów, o smutku autora z powodu śmierci księcia itp. oraz epizod o posłach papieskich, poprzedzony rozmyślaniami

⁴¹ *Woskriesińska letopiś*. PSRL, t. VII, Spb. 1856, s. 159—160, 164; por. *Sofijskaja letopiś*, n. 236—238.

⁴² *Woskriesińska letopiś*, s. 152, 156—159.

⁴³ Zob. PSRL, t. XXV, M. 1949, s. 132—136.

⁴⁴ S. A. Lewina, *O wriemieni sostawlenija i sostawiteliu Woskriesińskiej letopisi*. TODRL, t. XI, M.-L. 1955, s. 375—379; *Woskriesińska letopiś XVI w.* (jejo riedakcyi, istoczniki i znaczenije). Trudy MGIAI, t. X, M. 1958, s. 402—403; oraz: *K izuczeniju Woskriesińskiej letopisi. Po powodu statji W. W. Laptiewa „Woskriesińska letopiś”*. TODRL, t. XII, M.-L. 1957, s. 689—705; A. A. Zimin, *Russkij letopisi i chronografy konca XV—XVI w.* M. 1960, s. 18.

⁴⁵ N. N. Tichomirow, *Istocznikowiedienije po istorii SSSR*, z. 1, M. 1962, s. 254.

⁴⁶ W. W. Laptiew i S. A. Lewina uważają, że wśród źródeł latopisu Woskriesińskiego był odpis carskiego pierwszego latopisu Sofijskiego (zob. S. A. Lewina, *K izuczeniju Woskriesińskiej letopisi* n. 696—698; W. W. Laptiew, *Woskriesińska letopiś*. „Uczonyje zapiski LGPI im. Giercena”

o pobożnym księciu⁴⁷. Wszystkie te osobliwości są charakterystyczne również dla zwodu moskiewskiego z 1479 roku. Są one związane z ogólnymi zadaniami, jakie stały przed autorem zwodu z 1479 roku. „Zadanie tego utworu — pisze L. W. Czerepnin — polega na uzasadnieniu polityki wielkoksiążęcej rządów moskiewskich, zmierzających do centralizacji państwowej. Główna idea historyczna utworu to idea zjednoczenia ziem ruskich w jedną polityczną całość⁴⁸. „Autor nowego zwodu — pisze M. N. Tichomirow — obrał sobie za cel napisanie historii całej Rusi⁴⁹. Wprowadzenie do takiego zbioru bardzo szczegółowego opowiadania o Aleksandrze Newskim odpowiadało interesom wielkoksiążęcych kół moskiewskich, które widziały w nim protoplastę wielkich książąt moskiewskich i wszelkimi sposobami starały się podkreślić ciągłość swojej polityki w stosunku do polityki księcia Aleksandra — zwycięzcy nad Niemcami i Szwedami i obrońcy ziemi ruskiej przed Tatarami. Przy tym kronikarze dążyli do maksymalnego zbliżenia stylu *Żywota Aleksandra Newskiego* do stylu latopisarskiego, usuwając elementy cerkiewne⁵⁰. Wiele latopisów wywodzących się ze zwodu moskiewskiego z 1479 roku, skracając czasami pierwotny tekst, zachowało główne cechy drugiej redakcji *Żywota Aleksandra Newskiego*. Tak więc latopis Symeonowski, opierający się w części zapisów z lat 1240—1249 na zwodzie moskiewskim z 1479 roku⁵¹, zachował wszystkie osobliwości tekstu swojego źródła. W części zapisów z lat 1250—1263 latopis Symeonowski zbliżony jest do latopisu Trockiego, który nie zachował tekstu *Żywota Aleksandra Newskiego*. W wyniku zestawień zapisów z lat 1240—1263 w szeregu latopisów dochodzimy do wniosku, że zwód moskiewski z 1479 roku wywodzi się z jakiegoś innego zwodu, który stał się wspólnym źródłem dla: 1) latopisów Jermolińskiego, Priłuckiego, Uwarowskiego, Lwowskiego, Chołmogorskiego, zbioru Twerskiego, oraz 2) zwodu moskiewskiego z 1479 roku.

W pierwszej grupie latopisów zapisy z lat 1240—1263, w porównaniu z analogicznymi zapisami w zwodzie z 1479 roku, były w większym stopniu skracane i uzupełniane innymi źródłami latopisarskimi. Pod 1240 rokiem znajdujemy skrócone takie opowiadania, jak *O bitwie newskiej*, *O Pielgusii Izerianinie*, *O sześciu dzielnych mężach*, jak również zapisy z lat 1241—1242: „*Togo że leta Niemci, Miedwieżanie, Jurjewcy i Wieljadci s kniaziem Jarosławom Wolodimiericzom gorod Izborisk...*” i „*toje że zimy paki priidosza ot zapadnyja strany...*” i in., oraz opowiadanie *O bitwie lodowej*, usunięta jest mowa księcia Aleksandra do Pskowiczian i opowieść o powszechnym szczeniu się sławy księcia Aleksandra, są natomiast, ale skrócone, *Żywoć Michała Czernihowskiego*, *Powieść o zabiciu Batu-chana*, pod rokiem 1255 opowieść o kłótni księcia Aleksandra z mieszkańcami Nowogrodu, pod rokiem 1257 o pochodzie na Jem, pod 1259 o tatarskich „*czislennikach*” w Nowogrodzie, pod 1262 o powstaniu w Rostowie, Jarosławiu, Perejaśławiu, Włodzimierzu i Suzdalu, o pochodzie księcia Dymira Aleksandrowicza na Jurjew, pod rokiem 1263 o zgonie księcia Aleksandra⁵². Zobaczmy, jak zmienia kronika tekst zapisu pod 1263 rokiem, ze zwodu z 1479 roku, *O zgonie księcia Aleksandra*:

⁴⁷ W. Mansikka, *Żytije Aleksandra Niewskiego*, s. 83.

⁴⁸ L. W. Czerepnin, *Russkaja istoriografija do XIX w. Kurs lekcij*. M. 1957, s. 88.

⁴⁹ M. N. Tichomirow, *Istocznikowiedienije po istorii SSSR*, s. 181.

⁵⁰ Począwszy od połowy XVI w. obserwujemy zjawisko odwrotne. O ile redakcja *Żywota Aleksandra Newskiego* latopisu Nikanorowskiego i *Księgi Stopni* hołduje jeszcze tradycjom latopisarskim, to redakcja włodzimierska oraz redakcje Wasilija Warlaama oraz Jonasza Dumina dążą do maksymalnego przystosowania *Żywota Aleksandra Newskiego* do nowego stylu hagiograficznego żywotów świętych, kanonizowanych na soborach 1547—1549.

⁵¹ A. A. Szachmatow, *Simieonowskaja letopiś XVI w. i troickaja naczała XV w.*, s. 66, 82—84; *Simieonowskaja letopiś*. PSRL, t. XVIII, SPb. 1913, s. 61—69.

⁵² *Jermolinskaja letopiś*. PSRL, t. XXIII, SPb. 1910, s. 78—86; *Priłuckaja* (zwód 1497 r.) i *Uwarowskaja* (zwód 1518 r.) *letopiśi*. PSRL, t. XXVIII, M. 1963, s. 54—58. 212—217. Por. *Markowski zwód*

Zwód muskiewski z końca XV wieku

W leto 6771. Rodisia Glebŭ syn, i nariekorzu imia jemu Demjan Kniat wielikij Aleksandr poide w Ordu ko cariu Bierkaju, i iudierza i car', nie pusti jego w Rus' i zimowa w Ordie, tamo i razbolesia, i doidie do Nowagoroda Niżniego i priebwy tu mało i idie na Gorodiec i tamo w bolszj niedug wpadie i postrizesia w czernŭci nojemwrija wo 14, toje że noszczii i priestawisia; swiatoje że jego tielo poniesosza ko Wołodimieriu. Mitropolit że s czynom cerkownym, wkupie że kniazi i bojarie i wieś wŭzrast, ot nula i do wielika, srietosza u Bogolubowa so swiaszczami i s kandily, ot mnożestwa naroda izgnietachusia ludije, chotiaszcze prikosnutisia czestniem tielesi jego, byst' że płacz wielki i kriczanie i tuga wielika, jako i ziemił triustisia. Położisza że tielo jego w Wołodimieri w cerkwi swiatyja bogorodica nojemwrija w 23. Byst' że togda czudo diwno i pamiatidostoino. Jegda bo položisza w grob tielo jego, ikonom że Siewastijan mitropolita Kirila pristupl chotie riazniati ruku jego, da wložit mitropolit gramotu proszczalnuju w niu. On że prostrie ruku mitropolit gramotu, on że paki sŭgnu w ju ruku swoju, prijem ju. I tako objat użas widie wŭzich to, i propowiedano byst' sie wsiem ot Kirila mitropolita i ot ikonoma jego Siewastijana. Sie że slyszawsze, bratje, chto nie diwitsia, jako tielo biezduznu suszczu priwiezienu ot dalnich miest wo wriemia zimy, tako bo proslawi bog ugodnika swojogo, iże trużsia za ziemił Ruskuju i za Nowgorod i za Pskow i za wsiu ziemił Ruskuju, żywot swoj połagaja za prawosławnoje christjanstwo. Togo że letu byst' miateż w Litwie, bogu popuszysznu na nich gniew swoj, i wostasza sami na sia, i ubisza wielikogo kniazia Mindowga swoi srodiczi; rasprieszasia ubijem Mindowgowy i o towariach jego, i ubisza kniazia Połotckago Towtowila, a bojarie jego iskowasza i prosisza u Połoczan i syna Towtowilowa ubiti, on że bieże w Nowgorod so dworom swoim, a Litwa posadisza w Połotce swojogo kniazia, a Połoczan pustisza,

Latopis Jerimliński

W leto 771. Rodisia Gleb syn Diemjan. Kniat wieliki Aleksandr idie wo Ordu, k cariu Bierkaju, tamo że zimowa i razbolesia, i otpuszczen byst'. Doszed Gorodca, i postrizenia w skimu, nojabria 14, toja że noszczii priestawisia i priniesosza tielo jego w Wołodimier i položisza w cerkwi swiatyja bogorodica togo że miesiaca 23. Jegda że chotiasze Kiril mitropolit wložit gramotu w ruku jego, i pristupl ikonom Siewastijan, da razgniast' ruku, on że prostrie ju sam, jako żyw, jegda że wložil mitropolit griemotu, i paki sogbie ju sam o siebie.⁵³

Ubisza wielikogo kniazia Mindogwa swoi jemu srodiczi, Litowstii kniazi, i Połotckago kniazia Tochtowila ubisza. U togo że Mindogwa bie syn Wozlego, s priezdie siego ostawi wsiu i idie w Sinajskuju goru i kriestisia, i naucziasz gramotie i byw mnich tamo sam, jako żyw i wložil 3 leta, i idie w ziemił swoju. Otec że mnogo łaskasze jego otstupiti ot wiery christjan'skija, i nie powinusia, no szed sozdisi manastyr' w christjaniech, tako żywiasze Bogowi rabotaja⁵⁴.

⁵³ *Jermolinskaja letopiś*, s. 85—86.

⁵⁴ *Moskovskij swod konca XV w.*, s. 144—145. Spacja wyróżniono tekst zwodu zgodu

Na podstawie skrótu tego zapisu widzimy, że autora tzw. „Zwodu skróconego” mało interesowały wydarzenia pochodzące z pierwszej redakcji *Żywota Aleksandra Newskiego*. Opowieść o księciu Aleksandrze tonie tutaj w mnóstwie innych, również krótkich zapisów latopisarskich. Do tego wniosku doszedł też i W. Mansikka, gdy pisał: „Cechy hagiograficzne powoli ustępują miejsca wiadomościom latopisarskim i gubią się wśród nich”⁵⁵. Tę tendencję do wprowadzenia skrótów można by wyjaśnić biorąc pod uwagę zadania, które stały przed twórcą tzw. „Zwodu skróconego”. Jeśli ten zwód był istotnie zwodem lokalnym, tzn. — jak sądzi J. S. Łurje⁵⁶ — zwodem klasztoru Kirillo-Biełozierskiego, związanego z wojewodą F. W. Basienką i kupcem moskiewskim W. D. Jermolinem, to można by wtedy zrozumieć tendencję do wprowadzania skrótów w pierwszej części zwodu, w tym również i w opowieści o Aleksandrze Newskim. Jeśli przyjmiemy pogląd A. N. Nasonowa, że mamy przed sobą zwód łączący zwody ogólnoruskie i biskupi rostowski⁵⁷, to trudno wyjaśnić, dlaczego autorowi potrzebne były tak daleko idące skróty w tekście będącym źródłem zwodu 1479 roku, który miał być „uzasadnieniem polityki wielkoksiażęcej i władzy moskiewskiej”. Opowieść o Aleksandrze Newskim w zwodzie z 1479 roku pośrednio służyła jej uzasadnieniu, a w „Zwodzie skróconym” sprowadzało się to do zera. Oryginał lokalnego latopisu Jermolińskiego, skracającego tekst źródła — zwodu z 1479 roku, został napisany około roku 1472. Z tego oryginału korzystali lokalni kronikarze XV i XVI wieku w klasztorze Troicko-Siergijewskim (latopis Uwarowski) i Wołogodzko-Spaso-Priluckim (latopis Prilucki)⁵⁸. Tekst *Żywota Aleksandra Newskiego* latopisu Typografskiego wywodzi się ze źródła „Zwodu skróconego”, który zajmuje pośrednie miejsce między źródłem zwodu z 1479 roku a „Zwodem skróconym”. Wątpliwe, by w latopisie Typografskim zachowało się więcej słów i wyrażeń tekstu *Żywota Aleksandra Newskiego* zawartego w zwodzie z 1479 roku niż w „Zwodzie skróconym”. Tu mamy do czynienia z innego rodzaju skrótem *Żywota Aleksandra Newskiego*, który sprowadza się do tego, że właściwie nie ma opowieści o Aleksandrze Newskim, tak jak w latopisach: Jermolińskim, Lwowskim, Priluckim i Uwarowskim. W porównaniu ze „Zwodem skróconym” w latopisie Typografskim nie ma opowieści *O Pielgusii Iżerianinie*, a opowieści *O bitwie wielkiego księcia Aleksandra Jarosławicza* i *O bitwie lodowej* podane są w skróconej redakcji, brak opowiadań o zwycięskim powrocie księcia Aleksandra do Pskowa i o wyprawie na Litwę, nie ma zupełnie zapisów z lat 1243—1245, 1248—1249, nie ma *Żywota Michała Czernihowskiego*, podana jest natomiast, bez skrótów, w bardziej kompletnej postaci niż w „Zwodzie skróconym” *Powieść o zabiciu Batu-chana*. W latopisie Typografskim nie ma również wiadomości z 1252 roku o odbudowie ziemi suzdalskiej po najściu Newriuja, brak niemal zupełnie zapisów z lat 1255—1259, o wiele szczegółowej natomiast, niż to widzimy w zwodzie moskiewskim z 1479 roku, zapisane są pod rokiem 1262 informacje o powstaniu w Rostowie, Włodzimierzu, Suzdalu, Jarosławlu i Perejasławlu przeciwko Tatarom i pod 1263 rokiem opowieść o Mendogu⁵⁹. Widocznie autor latopisu Typografskiego miał do dyspozycji dodatkowe źródła latopisarskie, z których jednakże nie dodał żadnych nowych wiadomości o Aleksandrze Newskim.

Tendencję do skrócenia swojego źródła, w tym również i całkowite usunięcie opowieści o Aleksandrze Newskim, tłumaczy się lokalnym charakterem latopisarstwa stanowiącego podstawę latopisu Typografskiego (według Nasonowa za podstawę

⁵⁵ W. Mansikka, *Żytije Aleksandra Newskiego*, s. 86.

⁵⁶ J. S. Łurje, *Iz istorii russkogo letopisanija*, s. 162—163.

⁵⁷ A. N. Nasonow, *Moskowskij swod 1479 r. i Jermolinskaja letopiś*, s. 218—222.

⁵⁸ K. N. Sierbina, *O proischożdenii sbornika Nr 645 Sinodalnogo sobranija GIM-a*, w: *Woprosy socyjalno-ekonomičeskoj istorii i istocznikowiedienija pierioda feodalizma w Rossii. Sbornik statiej k 70-letiju A. A. Nowosielskogo*. M. 1961. s. 237—241; oraz: *Letopisnyj swod 1518 g.*, w: *Woprosy istoriografii i istocznikowiedienija po istorii SSSR*. M. 1963, s. 607—608.

⁵⁹ *Tipografskaja letopiś*. PSRL, t. XXIV, Pb. 1921. s. 95—99

latopisu Typografskiego uważać należy zwód z 1484 roku, powstały w klasztorze 'Troicko-Siergijewskim')⁶⁰.

Podstawę pierwszej części zbioru Twerskiego (do roku 1255) stanowi źródło wspólne również dla latopisu Lwowskiego⁶¹ i Chołmogorskiego. Analiza zapisów do lat 1240—1255 w tym latopisie wykazuje, że latopis Lwowski i Chołmogorski, a także zbiór Twerski miały jakieś wspólne źródło, które podawało datę bitwy newskiej (15.VII.1240) oraz błędną liczbę Niemców poległych w bitwie lodowej: 531 zamiast 500 w „Zwodzie skróconym”, i zawierało *Powieść o zabiciu Batu-chana* i *Żywot Michala Czernihowskiego*. Wspólne cechy latopisu Jermolińskiego i latopisu Lwowskiego oraz zbioru Twerskiego dokładnie wylicza także W. Mansikka⁶².

Jednakże *Żywot Aleksandra Newskiego* w zwodzie twerskim różni się znacznie od *Żywota Aleksandra Newskiego* z latopisu Jermolińskiego, Lwowskiego i Chołmogorskiego, jeśli chodzi o wstawki wzięte z innych źródeł. W rezultacie opowiadanie o Aleksandrze Newskim (w części do 1255 roku), zatytułowane *Powieść o błogostawionym księciu Aleksandrze Jarosławiczu*, jest bardzo zbliżone do tekstu pierwszego latopisu Sofijskiego i latopisu Woskriesińskiego. W porównaniu z tymi ostatnimi jest w nim skrócona pierwsza przedmowa *O Panu Bogu (O gospodzie bozie)*, nie ma natomiast drugiej informacji: *O wielkim księciu (O wieliciem kniazie)*, brak szeregu dodatkowych informacji z lat 1243—1255 (które znajdujemy w zwodzie z 1479 roku), nie ma opowiadań z lat 1257, 1262, 1263, *O wyprawie na Fem i Juriew*, *O zgonie księcia Aleksandra*, jako że w części wiadomości po 1255 roku zbiór Twerski wywodzi się z innego źródła, za to pod rokiem 1252 dodano opowiadanie o posłach papieskich do księcia Aleksandra⁶³. Opowieści o Aleksandrze Newskim autor pierwszej części zbioru Twerskiego uzupełniał z latopisu zbliżonego do pierwszego latopisu Nowogrodzkiego młodszego zwodu (tylko w pierwszym latopisie Nowogrodzkim, czwartym i piątym latopisie Nowogrodzkim oraz w zbiorze Twerskim jest: „*griebci że siediachu aki w molniju odieni*” — w większości latopisów i w pierwszej redakcji *Żywota*: „*griebci że siediachu aki molniju odieni*”). O tym, że zbiór twerski ma więcej wspólnych elementów z tekstem pierwszego latopisu Sofijskiego, łatwo się można przekonać na następującym przykładzie:

Zbiór Twerski

Togda že priidosza k wielikomu kniaziu Aleksandru posły ot papy iz wielikogo Rima. Tako molwit papa nasz: „Słyszachom tia kniazia czestna i diwna, i wielika ziemia twoa, i siego radi przislach ot dwojunadiesiątie gardinału dwa chytrejszaa, Gałda i Gemonta, da posłuszajeszci ich uczenia”. Kniaź že wielikij Aleksandrъ, eduma s chitriecy swoimi, i spisa k niemu: „Ot Aduma do potopa, ot potopa do razdielenija jazyk, ot rozdelenia jazyk do naczala Awraamla, ot naczala Awraamla do proitia Izrailewa skwozie morie, ot ischoda synowъ Izrailiewъ do umiertwia Dawyda caria, ot naczala carstwa Sałomonja do Awgusta Rimskogo kiesaria i do roźdiestwa Christowa, ot roźestwa Christowa do strasti i woskriesienia, ot woskriesienija že jego i na niebiesa wъszestwia do Konstantina caria, i do I-go sъbora i do siedmago sъbora, — dobrze swiedajem; a ot was uczenia nie priimajem”. Oni že wъzwratizasia wъswoaici. Togo že leta pogorie Sławno, ot swiatogo Iiii do Putnoj ulici⁶⁴.

⁶⁰ A. A. Nasonow, *Materialy i issledowanija po istorii russkogo letopisanija*, w: *Problemy istočnikowiedienija*, t. VI, M. 1958, s. 254—255.

⁶¹ A. A. Szachmatow, *Otczot o 40-om prisuźdienii nagrad grafa Uwarowa*. SPb. 1899, s. 94; W. S. Ikonnikow, *Opyt ruskoj istoriografii*, t. II, ks. I, Kijew 1908, s. 1007—1008; A. N. Nasonow, *Letopisnyje pamiatniki Twerskogo kniaźestwa*. Cz. I, „Izwiestija AN.”, L. 1930, nr 9, s. 707—738.

⁶² W. Mansikka, *Żytije Aleksandra Newskogo*, s. 86—88.

⁶³ *Twerskoi szornik*. PSRL, t. 15. SPb. 1863. kol. 375—400.

Pierwszy latopis Nowogrodzki młodszego zwodu

Togda že priidosza w Aleksandru kniaziu poslowie ot papy iz wielikogo Rima s wielikoju rieczju: tako glagolet papa nasz: „Slyszachom tia w ziemi naszej kniazia czestna i diwna, pacze že i ziemia twoja wielika jest”; siego radi prislach k tiebie ot 12 kardinału dwa chytrijaszaja, Gałda i Gemonta, nъ poslušajeszzi uczenia”. Kniaź Aleksandr, sdumawszi s chytrici swoimi, spisa k niemu i riecez: „Ot Adama do potopa, ot potopa do rozdzielienia jazyk, do naczała Awraamla, ot rozdzielienia jazyk, ot Awraama do proitja Izrail skwozie morie, ot ischoda synow Izrailjew, do umiertwija Dawyda cesaria, ot naczała carstwa Sałomonia do Awgusta, ot naczała Awgusta do rożstwa Christowa, ot rożstwa Christowa do strasti wśkriesienia, ot wśkriesienia že jego, na niebiesa wśzesztwija do carstwa Konstantinowa i do prъwago sbora i do siedmago, — wsia sia dobrze swiedajem; a ot was uczenia nie priimajem”. Oni že wъzwratizasia wъswojasi⁶⁵.

Pierwszy latopis Sofijski

Niekogda že prislasha k niemu pošly papa iz wielikogo Rima. Pošly že riesza wielikomu kniaziu Aleksandru Jarosławiczi: „Tako mołwit papa nasz: Slyszachom tia kniazia czestna i diwna i wielika ziemia twoja. Siego radi prislachom ti ot dwojunadiesiąt' kardinału dwa chitriejszaja, Gałda i Gemonta, da poslušajeszzi uczenija naszego”. Wieliki že kniaź Aleksandr, sdumaw s mudrieci swoimi, ispisa k niemu, riecez: „Ot Adama i do potopa, a ot potopa i do rozdzielienia jazyk, a ot rozdzielienia jazyk do naczała Awraamla a ot Awraama do proitja Izraila wśkwozie Czersmnoje morie, a ot ischoda synow Izrailew do umiertwija Dawyda caria, a ot naczała carstwija Sałomonia do Awgusta caria, a ot naczała Awgusta i do roźdiestwa Christowa do strasti i do wśkriesienija jego, a ot wśkriesienija jego i na niebiesa wśzesztwija i do carstwija wielikogo Kostiantina, i do pierwago sьbora i do siedmьgo sьbora, si wsia swiedajem dobrze, a ot was uczenia nie priimajem”. Oni že wъzwratizsia sia wъswojasi, i umnoži že bog žiwota wielikomu kniaziu Aleksandru Jarosławiczi: bie bo lubia czyn swiaszczeńskij, mitropolity i jepiskopy cziasze bo, jako samogo Christa, i wsia krestjany lubiasze⁶⁶.

Rostowski autor zbioru Twerskiego (zwód 1534) nie był zwykłym przepisywaczem: skrupulatnie preredagował cały tekst, zaopatrując go we wstawki, objaśnienia, dokonując przesunięć w szyku wyrazów i zdań. Zbędne jest ich dokładne omówienie, ponieważ zostały one szczegółowo wyliczone przez W. Mansikkę⁶⁷. Sens pracy kronikarza rostowskiego najwidoczniej sprowadza się do tego, aby przedstawić życie i czyny „błogosławionego” księcia Aleksandra w sposób beletrystyczny, co było konieczne dla potrzeb powstającego zwodu latopisarskiego (1534). Jako części składowe do tego obszernego zwodu weszły: oficjalny książęcy latopis Twerski i biskupi latopis Rostowski. Kronikarz doprowadził opowiadanie do roku 1499, dodając jeszcze informacje o upadku Tweru i włączeniu go do Księstwa Moskiewskiego. Biorąc pod uwagę zupełną obojętność wczesnego latopisarstwa rostowskiego i twerskiego wobec Aleksandra Newskiego, szczególne zainteresowanie jego osobą ze strony autora zwodu z 1534 roku może być wytłumaczone tym, że dążył on do stworzenia własnej, pskowskiej, historyczno-literackiej kompilacji, opartej przy tym na tradycjach lokalnych i ogólnoruskich⁶⁸. Drugą linię w historii tekstu *Żywota Aleksandra Newskiego* w drugiej redakcji łączymy z zapisami latopisarskimi lat 1240—1263 w takich latopisach, jak czwarty i piąty Nowogrodzki, Dubrowskiego, Awraamki, biskupa Pawła, Rogożski i Supraślski. Jak udowodnił Szachmatow, podstawę czwar-

⁶⁵ A. N. Nasonow, *Nowgorodskaja pierwaja letopiś starszego i młodszego izwoda*, s. 307.

⁶⁶ *Sofijskaja pierwaja letopiś*, s. 238.

⁶⁷ W. Mansikka, *Żytije Aleksandra Newskiego*, s. 88—90.

⁶⁸ Słowa własne autora zbioru twerskiego: „Nie bo biech kiambrodom, ni Nowagrada, ni Władimiera, ni ot wiesi Rostowskych oblastiej, i jeliko obrietoch, toliko lubotrudno napisach, a jeliko sile mojej niewozmožno, to kako mogu napolniti, jego že nie widiew pried soboju leżaszczago? Nie imam bo mnogya pamiaty, ni nauczichsia dochtorskemu nakazaniju, ježe szczimati powiesti i ukraszati priemudrymi slowiesy, jako že obyczaj imut ritori; a jaže aszcze poruczit w rucie moi, to prъwých let naposledok wypiszem” (*Zbiór twerski*, kol. 142).

tego latopisu Nowogrodzkiego, powstałego w Nowogrodzie między 1448 a 1453 rokiem, stanowi to samo źródło, które stało się podstawą pierwszego latopisu Sofijskiego — zwód z 1448 roku lub zwód nowogrodzko-sofijski z lat trzydziestych i czterdziestych XV wieku, w którym *Żywot Aleksandra Newskiego*, w pierwszej redakcji, był już połączony z zapisami latopisarскими⁶⁹. Autor czwartego latopisu Nowogrodzkiego w znacznym stopniu skrócił tekst swojego źródła. W miejsce obszernej opowieści o Aleksandrze Newskim w czwartym latopisie Nowogrodzkim znajdujemy pod 1240 rokiem opowiadanie *O bitwie newskiej* (prawie bez skrótów) i pod 1242 rokiem skróconą opowieść *O bitwie lodowej*; wszystkie pozostałe zapisy o Aleksandrze Newskim w czwartym latopisie Nowogrodzkim są krótkie i należą do lokalnego latopisarstwa nowogrodzkiego starszego okresu. W opowiadaniu *O bitwie newskiej* brak zarówno elementów modlitewnych, jak i potocznych, brak porównania podróży Andriasza do Aleksandra Newskiego z przyjściem królowej Saby do króla Salomona, nie się nie mówi o Jarosławie — ojcu księcia Aleksandra, podana jest fałszywa data bitwy nad Newą: 25 lipca zamiast 15 lipca, wiarę w świętych Borysa i Gleba przypisuje się samemu księciu Aleksandrowi, a nie Pielgusiowi, dodane jest imię „króla” szwedzkiego — „Biergiel”. Opowiadanie *O sześciu chobrych mężach* (*O szesti muž chobrych*) w zasadzie jest zachowane, brak tylko podtytułu i porównania cudu za Iżorą z cudem pod Senaherimem⁷⁰.

O wiele bardziej skrócone jest opowiadanie *O bitwie lodowej* (1242, na Jeziorze Czudskim): wyrzucone są elementy modlitewne i potoczne, plastyczny opis bitwy; zachowano tylko główne tło. W rezultacie opowieść o Aleksandrze Newskim w czwartym latopisie Nowogrodzkim nie zajmuje tak zaszczytnego miejsca, jak to widzimy w pierwszym latopisie Sofijskim i Woskresieńskim. Autora zwodu interesowały jedynie rzeczy ściśle związane z Nowogrodem i jego historią, stąd też zainteresowanie opowiadaniem *O bitwie newskiej* i *O sześciu chobrych mężach*. Te same właściwości cechuje *Żywot Aleksandra Newskiego* w latopisach nowogrodzkich: w piątym latopisie Nowogrodzkim⁷¹, w latopisie Dubrowskiego⁷², Supraślskim⁷³, jako że ich teksty w części zapisów z lat 1240—1263 są identyczne z tekstem piątego latopisu Nowogrodzkiego. W protografie latopisu Supraślskiego, który powstał na początku XVI wieku w Smoleńsku⁷⁴, zachowało się tylko jedno z dwóch opowiadań czwartego latopisu Nowogrodzkiego — *O bitwie newskiej*; opowiadanie *O bitwie lodowej* zostało całkowicie pominięte. Inne skróty drugiej redakcji *Żywota Aleksandra Newskiego* znajdujemy w latopisie Rogożskim z XV wieku⁷⁵, w zachodnioruskim zbiorze biskupa Pawła z XV wieku⁷⁶ (jego spisywanie rozpoczęło się w Nowogrodzie), w latopisie Smoleńskim Awraamki z 1495 roku⁷⁷ i w trzecim latopisie Pskowskim (zwód Korneiliusza z roku 1567⁷⁸), które wywodzą się z jednego wspólnego źródła, krótkiego wypisu ze zwodu nowogrodzko-sofijskiego z lat trzydziestych-czterdziestych XV wieku⁷⁹. Za pośrednictwem tego zwodu wyżej wymienione latopisy zachowały bardzo krótką wzmiankę o Newskim i bardziej szczegółową o bitwie lodowej (identyczne z analo-

⁶⁹ A. A. Szachmatow, *Obozrienije russkich letopisnych swodow XIV—XVI w.*, s. 182—188; por. D. S. Lichaczow, *Russkije letopisi*, s. 445—450.

⁷⁰ *Nowgorodskaja IV letopiś*. PSRL, t. IV, z. I, cz. 2, Pgr. 1917, s. 214—219.

⁷¹ *Nowgorodskaja V letopiś*. PSRL, t. IV, z. I, cz. II, Pgr. 1917, s. 214—219.

⁷² GPB, t. IV, s. 238.

⁷³ *Supraslskaja letopiś*. PSRL, t. XVII, SPb. 1907, kol. 22—24.

⁷⁴ A. A. Szachmatow, *Obozrienije russkich letopisnych swodow XIV—XVI.*, s. 335, 345.

⁷⁵ *Rogożskij letopisec*. PSRL, t. XV, z. I, wyd. 2, Pgr. 1922, kol. 29—30.

⁷⁶ Rękopis BAN, zbiór P. N. Dobrochotowa, nr 18.

⁷⁷ *Letopiś Awraamki*. PSRL, t. XVI, SPb. 1889, kol. 51—52.

⁷⁸ A. N. Nasonow, *Pskowskije letopisi*, z. 2, M. 1955, s. 80—82.

⁷⁹ A. A. Szachmatow, *Obozrienije russkich letopisnych swodow XIV—XVI w.*, s. 251—252, 312, 313, 335; A. N. Nasonow, *Iz istorii Pskowskogo letopisanija*, s. 255—294.

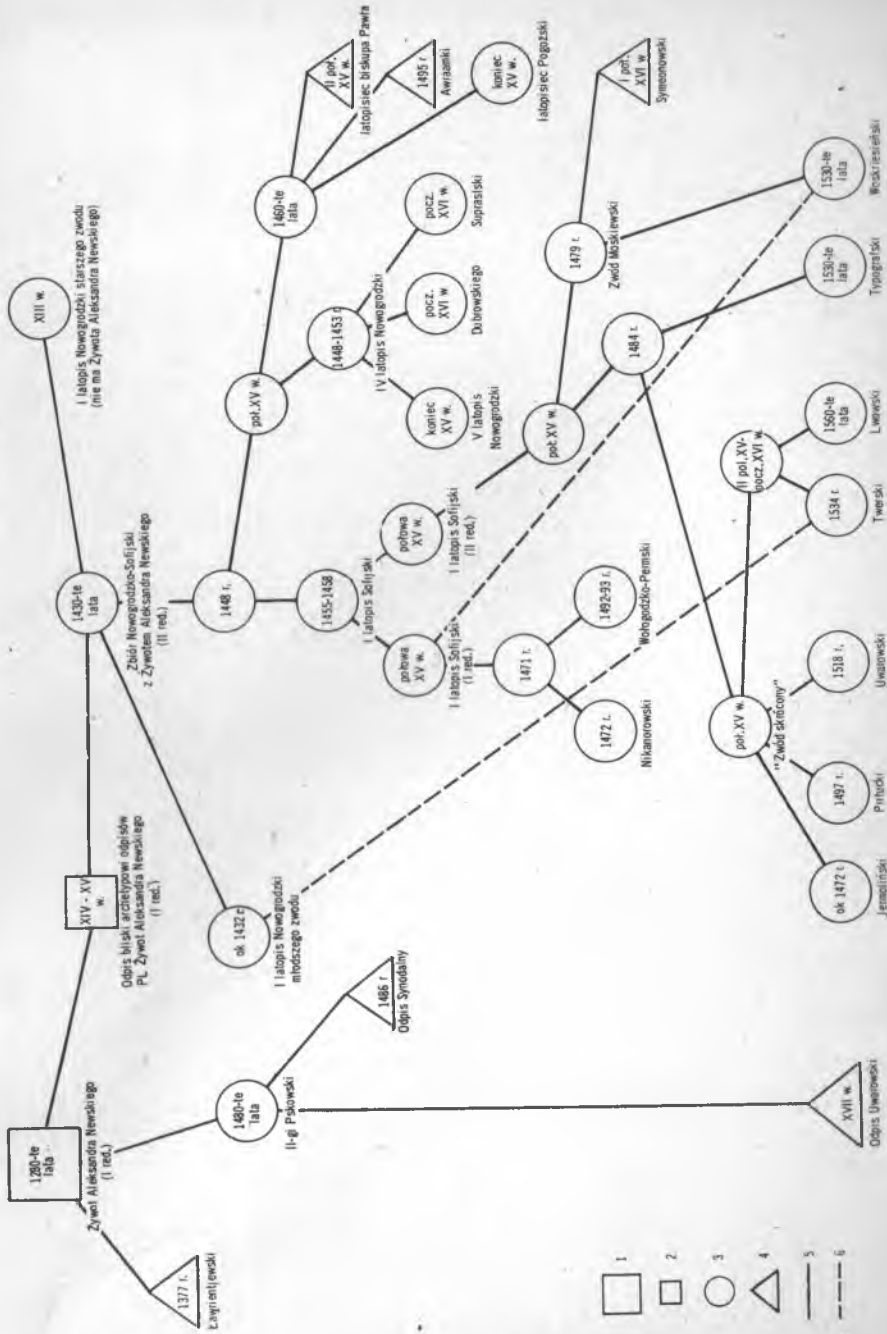
giczną informacją w czwartym latopisie Nowogrodzkim). W gruncie rzeczy opowieść o Aleksandrze Newskim jest całkowicie usunięta.

Tak więc na losie utworu literackiego o Aleksandrze — jego *Żywocie* w składzie latopisów uwidoczniła się w jednych wypadkach ogólnoruska, a w innych lokalna tendencja latopisaraska, świadcząca o zainteresowaniu osobą wielkiego wodza. Na całej historii literackiej *Żywota Aleksandra Newskiego* w składzie latopisów ruskich wycisnęły swe piętno wspólne cechy latopisarские XV—XVI wieku, a mianowicie wzmocnienie elementu narracji, zbliżenie narracji historycznej do literackiej i osłabienie czysto historycznych zadań latopisarstwa.

Kontaminacja ściśle historycznych wiadomości o Aleksandrze Newskim z utworami literackimi o nim (z *Żywotem*) doprowadziła do powstania nowego utworu o Aleksandrze Newskim, w którym element artystyczno-literacki zdecydowanie przeważał. A oto schemat wzajemnego stosunku utworów o Aleksandrze Newskim w składzie latopisów (s. 309).

WYKAZ SKRÓTÓW

BAN	— Biblioteka Akademii Nauk ZSRR w Leningradzie
GIM	— Państwowe Muzeum Historyczne w Moskwie
GPB	— Państwowa Biblioteka Publiczna im. M. J. Sałtykowa-Szczedrina w Leningradzie
IZ	— Istoriczeskije zapiski, Moskwa
IORJAS	— Izwestija Otdielenija russkogo jazyka i słowiesnosti imp. Akadiemii nauk, SPb.
LGPI	— Leningradzki Państwowy Instytut Pedagogiczny im. A. Hercena
MGAMID	— Moskiewskie Państwowe Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych
MGIAI	— Moskiewski Państwowy Instytut Historyczno-Archiwalny
PDP	— Pamiatniki driewniej piśmiennosti
PSRL	— Połnoje sobranije russkich letopisiej
TODRL	— Trudy Otdiela driewnierusskoj literatury
CGADA	— Centralne Państwowe Archiwum Akt Dawnych

Schemat wzajemnego powiązania utworów literackich o Aleksandrze Newskim

1) nie zachowany tekst autorski Żywota; 2) nie zachowany odpis Żywota; 3) zwód latopisarski; 4) odpis latopisu; 5) bezpośrednia zależność tekstów; 6) wpływ jednego tekstu na drugi